

پیش‌ها و پانچ‌ها

پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر منصوب‌ها شیخ خیرالدين حفظه الله تعالى

موضوع:

احکام؛ وضو، غسل و تیمم

بسم الله الرحمن الرحيم

پرسش

نویسنده: مهدی طارمی

تاریخ: ۱۳۹۶/۶/۱۸

لطفاً با ادله‌ی قرآنی و روایی صحیح و صریح، نحوه‌ی تیمم کردن را توضیح دهید؛ چون میان فقها در مورد نحوه‌ی انجام آن و اینکه صعيد چيست و بر چه چیزی تیمم صحیح است، اختلاف است.

پاسخ

تاریخ: ۱۳۹۶/۶/۲۷

جای خرسندی است که دعوت علامه منصور هاشمی خراسانی حفظه الله تعالی به سوی عقلانیت و یقین، به کاهش روحیه‌ی تقلید و افزایش دلیل‌گرایی در میان مسلمانان انجامیده است، ولی امید می‌رود که این رویکرد مبارک به مطالبه‌ی دلیل از خود ایشان محدود نشود، بلکه مطالبه‌ی دلیل از سایر عالمان مسلمان را نیز در بر گیرد؛ با توجه به اینکه دیده شده است کسانی در استفتاء از سایر عالمان مسلمان هیچ دلیلی مطالبه نمی‌کنند، بلکه هر فتوایی از آنان را بدون علم به دلیل آن می‌پذیرند، ولی هنگامی که به علامه منصور هاشمی خراسانی حفظه الله تعالی می‌رسند ناگهان به یاد دلیل می‌افتند و با حساسیت و تأکید ویژه‌ای آن را مطالبه می‌کنند؛ چنانکه گویی بدون مطالبه‌ی آنان، فتوای ایشان بدون دلیل منتشر می‌شود، در حالی که فتوای ایشان همیشه با دلیل منتشر می‌شود، اگرچه آنان آن را مطالبه نکنند؛ زیرا انتشار فتوای ایشان با دلیل، مبتنی بر مطالبه‌ی آنان نیست، بل مبتنی بر مبنای ایشان است که پیروی از فتوای کسی بدون دلیل را جایز نمی‌داند^۱ و با این وصف، مطالبه‌ی دلیل از ایشان، مانند زیره به کرمان بردن است! آری، مطالبه‌ی دلیل از عالمانی ضرورت دارد که عادتاً بدون دلیل فتوا می‌دهند و ضروری‌تر از آن مطالبه‌ی دلیل از مدعیانی است که بدون ارائه‌ی هیچ دلیل معتبری،

۱. بازگشت به اسلام، ص ۴۳

مدعی ولایت مطلقه و اختیارات پیامبر هستند و با علامه منصور هاشمی خراسانی حفظه الله تعالی با وجود دعوتش به سوی خداوند و خلیفه‌ی او بر بنیاد دلایل معتبر، عداوت می‌ورزند و این در حالی است که مردم از آنان هیچ دلیلی مطالبه نمی‌کنند و گزاف‌ترین دعاوی آنان را مانند بدیهیات می‌پندارند! آنان به راستی که در گمراهی آشکاری هستند!

اما تیمم در لغت به معنای قصد کردن است؛ چنانکه خداوند فرموده است: ﴿وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ﴾؛ «و نامرغوب آن را قصد نکنید که انفاق کنید» و در اصطلاح به معنای زدن دو کف دست بر خاک پاک و سپس کشیدن آن دو بر روی‌ها و دست‌ها به جای غسل یا وضو است و آن هنگامی کفایت می‌کند که غسل یا وضو به دلیل بیماری مضر است یا به دلیل سفر حرج دارد یا به دلیل نیافتن آب مقدور نیست؛ چنانکه خداوند فرموده است: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنْبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا﴾؛ «ای کسانی که ایمان آوردید! در حالی که مست هستید به نماز نزدیک نشوید تا آن گاه که بدانید چه می‌گویید و نیز در حالی که جنب هستید مگر برای عبور از راهی تا آن گاه که غسل کنید و اگر بیمار بودید یا در سفری بودید یا یکی از شما از قضاء حاجت آمد یا با زنان نزدیکی کردید، پس آب نیافتید، پس خاکی پاک را قصد کنید، پس بر روی‌هاتان و دست‌هاتان بکشید، هرآینه خداوند بخشاینده‌ای آمرزگار است» و فرموده است: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوْهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنْبًا فَاطْمَهِرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾؛ «ای کسانی که ایمان آوردید! هرگاه به نماز بر می‌خیزید، روی‌هاتان و دست‌هاتان تا آرنج‌ها را بشوید و بر سرهاتان و پاهاتان تا دو برآمدگی مسح کنید و اگر جنب بودید شست‌وشو کنید و اگر بیمار بودید یا در سفری بودید یا یکی از شما از قضاء حاجت آمد یا با زنان نزدیکی کردید، پس آب نیافتید، پس خاکی پاک را قصد کنید، پس بر روی‌هاتان و دست‌هاتان از آن بمالید، خداوند نمی‌خواهد که بر شما تنگنایی قرار دهد، بل می‌خواهد که شما را پاکیزه کند و تا نعمتش را بر شما کامل گرداند، باشد که شما شکر گزاریید».

از این سخنان خداوند، نکات زیر دانسته می‌شود:

۱. البقرة / ۲۶۷

۲. النساء / ۴۳

۳. المائدة / ۶

۱. تیمم برای بیمار، مسافر و کسی جایز است که به آب دسترسی ندارد. هر چند همه‌ی مذاهب اسلامی معتقدند که مسافر تنها در صورت نیافتن آب، مجاز به تیمم است؛ چراکه به نظر آنان قید «فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً»؛ «پس آب نیافتید» در سخن خداوند به همه‌ی فقرات پیشین از جمله «أَوْ عَلَى سَفَرٍ»؛ «یا در سفری بودید» باز می‌گردد، در حالی که بازگشت آن به فقره‌ی «وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى»؛ «و اگر بیمار بودید» معقول نیست؛ با توجه به اینکه بیمار اگرچه به آب دسترسی داشته باشد، برای جلوگیری از ضرر نیازمند به تیمم است و با این وصف، بازگشت قید به فقره‌ی «أَوْ عَلَى سَفَرٍ»؛ «یا در سفری بودید» نیز مترزل می‌شود؛ جز آنکه مسافر -بر خلاف بیمار- هرگاه به آب دسترسی داشته باشد، نیازمند به تیمم نیست و از این رو، مقتضی برای امر او به تیمم وجود ندارد. آری، انصاف آن است که سفر -با توجه به مشقت‌های شایع در آن- فی حدّ نفسه می‌تواند مقتضی امر به تیمم باشد؛ همان طور که مقتضی امر به شکستن نماز و خوردن روزه است و با این وصف، ظاهر از آیه جواز تیمم برای مسافر است، اگرچه به آب دسترسی داشته باشد و این با جواز شکستن نماز و خوردن روزه برای او اگرچه خوف و مشقتی نداشته باشد، مناسبت دارد و از این رو، إعراض مذاهب از آن عجیب به نظر می‌رسد و عجیب‌تر از این وارونه کردن آن توسط برخی از آنهاست؛ چراکه برخی از حنفیه، نیافتن آب در سفر را شرط جواز تیمم دانسته‌اند و پنداشته‌اند که تیمم در حضر جایز نیست، اگرچه آبی یافت نشود؛ با این استدلال که قید «فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً»؛ «پس آب نیافتید» در سخن خداوند، به «أَوْ عَلَى سَفَرٍ»؛ «یا در سفری بودید» باز می‌گردد و با این وصف، نیافتن آب تنها در سفر مجوز تیمم است و کسی که در حضر آب نمی‌یابد، نباید نماز بخواند، اگرچه یک ماه بر او بگذرد و این قول عمر بن خطاب از صحابه است. در حالی که هر چند فقره‌ی «أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ»؛ «یا یکی از شما از قضاء حاجت آمد یا با زنان نزدیکی کردید» در سخن خداوند، مسافر را در بر می‌گیرد و از این رو، قید «فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً»؛ «پس آب نیافتید» در ادامه‌ی آن، می‌تواند به او باز گردد، ولی همزمان با او بیمار را نیز در بر می‌گیرد، در حالی که قید مذکور -بر خلاف تحکم کسانی مانند حسن بصری- نمی‌تواند به بیمار باز گردد و از این رو، بازگشت قید مذکور به مسافر نیز فرو می‌ریزد؛ چراکه قید مذکور یا به هر دو باز می‌گردد و یا به هیچ یک باز نمی‌گردد و بازگشت آن به یکی جدای از دیگری ممکن نیست. بنابراین، می‌توان گفت که خداوند سه حالت را مجوز تیمم دانسته است: بیماری، سفر و نیافتن آب و حالت اول و سوم شامل حضر نیز می‌شود و روشن است که هر یک از این سه حالت، مجوزی مستقل برای تیمم است؛ چراکه از یک سو با حرف «أَوْ» از یکدیگر جدا شده‌اند و این ظاهر در مستقل بودن آنها از یکدیگر است و از سوی دیگر نیازمند بودن بیماری به سفر یا نیافتن آب و نیازمند بودن نیافتن آب به سفر یا بیماری معقول نیست و به همین ترتیب، نیازمند بودن سفر به نیافتن آب یا بیماری نیز معقول به نظر نمی‌رسد؛

با توجه به اینکه در آن صورت، ذکر سفر در سخن خداوند لغو بود و ذکر **﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً﴾**؛ «پس آب نیافتید» در آن کفایت می‌کرد؛ مگر اینکه گفته شود ذکر سفر در آن از باب ذکر غالب است؛ با توجه به اینکه نیافتن آب در حضر نادر است و در سفر غلبه دارد؛ مانند سخن خداوند درباره‌ی رهن که فرموده است: **﴿وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ﴾**؛ «و اگر در سفری بودید و نویسنده‌ای نیافتید، پس رهنی بگیرید»؛ با توجه به اینکه نیافتن نویسنده در حضر نادر است و در سفر غلبه دارد، ولی این تنها هنگامی پذیرفتنی است که قرینه‌ای برای آن وجود داشته باشد، در حالی که سخن خداوند درباره‌ی جواز تیمم برای مسافر خالی از چنین قرینه‌ای است، بلکه ذکر آن در ردیف جواز تیمم برای بیمار، قرینه‌ای بر این است که سفر مانند بیماری، مجوزی مستقل برای تیمم است. آری، شرط آن وجود حرج برای مسافر در غسل یا وضو است و این شرطی است که برای بیمار نیز وجود دارد؛ چراکه خداوند پس از تجویز تیمم فرموده است: **﴿مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ﴾**؛ «خداوند نمی‌خواهد که بر شما حرجی قرار دهد، بل می‌خواهد که شما را پاکیزه کند» و این قرینه‌ای بر آن است که جواز تیمم برای رفع حرج از بیمار و مسافر تشریع شده است و با این وصف، هرگاه غسل یا وضو برای آن دو حرجی نداشته باشد، تیمم برای آن دو جایز نیست و مراد از حرج برای بیمار، بیم افزودن غسل و وضو بر شدت یا مدت بیماری اوست و مراد از حرج برای مسافر، نیاز به جستجو در پی آب یا مکان مناسب برای غسل و وضو است که او را به خطر یا زحمت می‌اندازد و این نظر علامه منصور هاشمی خراسانی حفظه الله تعالی است؛ چنانکه یکی از یارانمان ما را خبر داد، گفت:

«سَمِعْتُ الْمَنْصُورَ يَقُولُ: ثَلَاثَةٌ يَتَيَمَّمُونَ: الْمَرِيضُ الَّذِي يَصْرُهُ الْمَاءُ وَالْمُسَافِرُ الَّذِي لَيْسَ عِنْدَهُ مَاءٌ وَالْحَاضِرُ الَّذِي يَطْلُبُ الْمَاءَ فَلَا يَجِدُهُ إِذَا خَافَ الْفُوتَ وَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾، قُلْتُ: أَلَيْسَ عَلَى الْمُسَافِرِ الَّذِي لَيْسَ عِنْدَهُ مَاءٌ أَنْ يَطْلُبَهُ؟ قَالَ: لَا»^۲؛ «شنیدم منصور می‌فرماید: سه کس هستند که تیمم می‌کنند: بیماری که آب به او ضرر می‌رساند و مسافری که آب نزد او نیست و حاضری که آب را می‌جوید ولی نمی‌یابد هنگامی که از فوت شدن (نماز) بترسد و این سخن خداوند بلندمرتبه است که فرموده است: > و اگر بیمار بودید یا در سفری بودید یا یکی از شما از قضاء حاجت آمد یا با زنان نزدیکی کردید، پس آب نیافتید، پس با خاکی پاک تیمم کنید>، گفتم: آیا بر مسافری که آب نزد او نیست واجب نیست که آن را بجوید؟ فرمود: نه».

۱. البقرة / ۲۸۳
۲. گفتار ۱۳۸، فقره‌ی ۱

و شرط آن این است که «طیب» به معنای طاهر، غیر مستعمل و دور از گذرگاه باشد؛ چراکه «طیب» در کتاب خداوند اعم از طاهر و به معنای چیز نیکو و مرغوب است؛ چنانکه فرموده است: ﴿وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَتْ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا﴾^۱؛ «و سرزمین طیب گیاهش به اذن پروردگارش بیرون می‌آید و آنکه خبیث شده است جز به سختی بیرون نمی‌آید» و فرموده است: ﴿وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ﴾^۲؛ «و خانه‌هایی طیب در باغ‌هایی جاویدان» و فرموده است: ﴿حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا﴾^۳؛ «تا آن گاه که در کشتی باشید و بادی طیب بر آنان بوزد و به آن شادمان شوند».

۳. یک بار زدن دو کف دست بر روی خاک طاهر، غیر مستعمل و دور از گذرگاه به نحوی که بر آن دو بنشینند و سپس کشیدن آن دو بر جزئی از روی‌ها و دست‌ها کفایت می‌کند؛ چراکه متبادر از ﴿فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾؛ «پس خاکی پاک را قصد کنید»، زدن دو کف دست بر روی آن است و ظاهر از ﴿فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ﴾؛ «پس بر روی‌هاتان و دست‌هاتان از آن بمالید» با توجه به حرف «باء»، کفایت کشیدن دو کف دست بر جزئی از روی‌ها و دست‌ها و با توجه به حرف «مِن»، ضرورت وجود چیزی از خاک بر روی دو کف دست و رسیدن آن به روی‌ها و دست‌ها است و از این رو، اگر بعد از کشیدن دو کف دست بر روی‌ها، چیزی از خاک بر آن دو باقی نماند، واجب است که قبل از کشیدن آن دو بر دست‌ها، یک بار دیگر بر روی خاک زده شوند و این مقصود روایاتی است که دو بار زدن دست‌ها بر روی خاک -یک بار برای روی‌ها و بار دیگر برای دست‌ها- را ضروری دانسته‌اند^۴ و مخالف با روایاتی نیست که بر جواز دمیدن در دست‌ها پس از زدن آن‌ها بر خاک دلالت دارند^۵؛ زیرا مقصود از دمیدن در دست‌ها، زدودن سنگریزه و خاشاک از آن‌ها برای جلوگیری از خراشیدن روی است، نه زدودن همه‌ی خاک از آن‌ها؛ با توجه به اینکه زدودن همه‌ی خاک از دست‌ها پس از زدن آن‌ها بر روی خاک، زدن آن‌ها بر روی خاک را لغو می‌کند؛ همچنانکه از روایات صحیح‌تر دانسته می‌شود که سَنَت در مسح بر دست‌ها، مسح بر پشت دست‌ها از مچ تا انگشتان است و تردیدی نیست که امر خداوند با این مقدار امتثال می‌شود و نیازی به مسح بر دست‌ها تا آرنج یا بالاتر نیست و این نظر احمد، مالک، اوزاعی، اسحاق، داوود، طبری و نظر قدیم شافعی و نظر مشهور شیعه است؛ همچنانکه سَنَت در مسح بر روی‌ها،

۱. الأعراف / ۵۸

۲. التوبة / ۷۲

۳. یونس / ۲۲

۴. بنگرید به: مصنف عبد الرزاق، ج ۱، ص ۲۱۲؛ مصنف ابن أبي شيبة، ج ۱، ص ۱۸۵؛ سنن ابن ماجه، ج ۱، ص ۱۸۹؛ سنن أبي داود، ج ۱، ص ۸۰؛ سنن الترمذي، ج ۱، ص ۹۷؛ المستدرک علی الصحیحین للحاکم، ج ۱، ص ۱۷۹؛ السنن الکبری للبیهقی، ج ۱، ص ۲۰۷؛ الإستبصار للطوسی، ج ۱، ص ۱۷۱.

۵. بنگرید به: مسند أحمد، ج ۴، ص ۳۲۰؛ صحیح البخاری، ج ۱، ص ۸۷؛ سنن أبي داود، ج ۱، ص ۸۲؛ السنن الکبری للبیهقی، ج ۱، ص ۲۰۹؛ الإستبصار للطوسی، ج ۱، ص ۱۷۱.

مسح بر بالای پیشانی تا بالای بینی است و این نظر مشهور از اهل بیت^۱ و خلاف نظر جمهور عالمان است و تردیدی نیست که امر خداوند با این مقدار امتثال می‌شود؛ چراکه حرف «باء» در ﴿يُجْوهَكُمْ﴾ برای تبعیض است.

پایگاه اطلاع رسانی دفتر منصوب‌هاشمی خراسانی
مجلسین با حکم‌های و دستورها

۱. الکافی للکلینی، ج ۳، ص ۶۱؛ الإستبصار للطوسی، ج ۱، ص ۷۰